

УДК 37.032

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСІЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Мосін Д.І.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Проблема вчителя – його професіоналізму, світоглядної культури, духовно-морального обличчя – одна з найактуальніших проблем у педагогіці й філософії освіти. Адже стратегія сучасної педагогічної освіти полягає в розвитку і саморозвитку особистості вчителя, здатного вільно орієнтуватися в складних соціокультурних обставинах, відповідально і професійно діяти в умовах вирішення актуальних освітніх завдань. Ця стратегія втілюється у спрямованості змісту, форм і методів навчального процесу на становлення духовно розвиненої, культурної особистості вчителя, що володіє цілісним гуманістичним світоглядом, глибокими професійними знаннями, комплексно реалізує свій творчий потенціал у професійній діяльності. Разом з тим, без персонального осмислення педагогом власної діяльності не можна вирішувати основне завдання системи педагогічної освіти – сприяти розвитку компетентного, культурного фахівця.

Ключові слова: рефлексія, формування особистості, музичне мистецтво, майбутні вчителі.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми наголошується фактом, що загальноосвітня школа все ще отримує вчителів, чия діяльність спрямовується репродуктивним мисленням, яке не сприяє діалоговому спілкуванню, не створює належних умов для інтелектуального й духовного розвитку учнів і самих себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології рефлексивне знання, як результат осмислення суб'єктом своєї життєдіяльності розглядається Л. Виготським, А. Леонтьєвим, С. Рубінштейном, Ф. Василюком, М. Гінзбургом, Н. Гуткиной, А. Лазурским та ін. Експериментальним дослідженням особистісного аспекту рефлексії присвячені роботи Н. Гуткиной, Е. Новікової, І. Семенова, С. Степанова, А. Холмогоровой, В. Зарецького та ін. [13, с. 23].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема рефлексії має тривалу історію вивчення. Однак, незважаючи на наявність великого теоретичного і емпіричного матеріалу, проблема педагогічної рефлексії і викладачів залишається недостатньо вивченою. Тому ціннісним орієнтиром освіти стає формування здатності особистості до самоорганізації в навчальній, професійній діяльності, здібності до самовдосконалення і саморозвитку.

Мета статті. Зміна пріоритетів стає найважливішим орієнтиром розвитку системи вищої освіти та висуває професійно-педагогічну підготовленість викладача в розряд першорядних. Тому у питанні формування особистості майбутніх вчителів музичного мистецтва найбільш актуальним постає питання звернення до проблеми рефлексії.

Виклад основного матеріалу. В дослідженнях І. А. Стеценко [12, с. 228] виділяють наступні компоненти в структурі рефлексивної діяльності педагога.

– Мотиваційно-цільовий – потреба в рефлексивній діяльності, позитивне ставлення та інтерес до вдосконалення педагогічної рефлексії, усвідомлення цілей використання педагогічної рефлексії.

– Когнітивно-операційний – знання, що конкретизують теоретичні основи педагогічної рефлексії, професійні вміння вчителя щодо здійснення рефлексивної діяльності.

– Афективний – емоції, що супроводжують практичні дії педагога при здійсненні рефлексивної діяльності, почуття впевненості в успіху.

– Оціночний – оцінка, самооцінка і контроль рефлексивної діяльності.

– Морально-вольовий – особистісні якості, що сприяють ефективній рефлексивній діяльності.

Різні наукові дослідники займалися не тільки вивченням визначення рефлексії, але й розробляли різні критерії розвитку педагогічної рефлексії. Р. Р. Єрмакова [5, с. 153] запропонувала наступні критерії розвитку педагогічної рефлексії: достатність рефлексивних знань, ставлення педагога до педагогічної рефлексії і рефлексивної діяльності, власне рефлексивне поведінку педагога.

Показниками першого критерію розвитку педагогічної рефлексії достатність рефлексивних знань – виступають проблемність і конфліктність. Цей критерій представлений високим, середнім і низьким рівнями, на кожному з яких розглядаються такі ознаки, як глибина, диференційованість, складність.

Другим критерієм розвитку педагогічної рефлексії виступає критерій ставлення педагога до педагогічної рефлексії і рефлексивної діяльності, показниками якого є цінність і переутвореність. Характеризуючи цей критерій, Р. Р. Єрмакова [5, с. 153] розрізняє високий, середній, низький рівні. Ознаками на кожному рівні виступають дієвість ставлення до власної педагогічної рефлексії і рефлексивної діяльності та позиційні відносини.

Третім критерієм розвитку педагогічної рефлексії є власне рефлексивна поведінку педагога. Показники цього критерію: особистісна орієнтованість. В якості ознак рівнів розвитку власне рефлексивної поведінки виступають технологічність і цілісність.

В роботах А. А. Бизяевой [3, с. 20], Е. Ф. Зеєра [6, с. 480], Л. М. Мітіної [8, с. 190], А. А. Реана [9, с. 416], Б. П. Ковальова [7, с. 83-91], С. Л. Рубінштейна [10, с. 508] зазначається, що педагогічна рефлексія виконує ряд функцій. Наприклад С. Л. Рубінштейн [10, с. 508] зазначає, що педагогічна рефлексія забезпечує усвідомлене ставлення суб'єкта до чиненої діяльності», що детермінує продуктивні та інноваційні якості творчого мислення. На думку Б. П. Ковальова [7, с. 83-91] педагогічна рефлексія здійснює функцію системної цілісної регуляції педагогічної діяльності, що виявляється в індивідуальному стилі діяльності. А. А. Бизяева [3, с. 20] вважає, що педагогічна рефлексія впливає на рівень професіоналізму, педагогічної майстерності педагогів, що виявляється в здатності суб'єкта до постійного особистісного та професійного вдосконалення та творчому зростанню на основі психологічних механізмів самоаналізу та саморегуляції. А. А. Реан [9, с. 416] зазначає, що педагогічна рефлексія підвищує продуктивність педагогічної діяльності. Л. М. Мітіна [8, с. 190] у своїх роботах розглядає педагогічну рефлексію як здатність подолання та запобігання таких негативних явищ, як ранні «педагогічні кризи», «педагогічна виснаженість».

Якщо роздивлятися рефлексію як здатність людини виділяти підстави до власних дій, то в залежності від типу підстави виділяються формальна і змістовна рефлексія. Формальна рефлексія – осмислюються зовнішні, ситуативні підстави і відображається залежність дії від приватних і одиничних умов його виконання. Змістовна рефлексія – забезпечує пошук і розгляд внутрішніх, суттєвих підстав власних дій. Змістовна рефлексія дозволяє людині аналізувати свої дії, як би бачити самого себе зі сторони, орієнтуючись на загальні та конкретні умови його виконання.

У когнітивній психології рефлексія розглядається як один з компонентів мислення. Роль рефлексії у процесі мислення відводиться особливому механізму, що забезпечує розуміння першооснов мислення психічної діяльності. Результатом рефлексії може з'явитися встановлення нових значень, зміна смислів діяльності або поведінки і, як наслідок, необхідність зміни дії або поведінки в цілому. Рефлексія, в даному випадку, користуючись термінологією А. Н. Соколова (1968), виступає в якості «системокванта» мислення, маючи на увазі, що процес мислення неможливий без розуміння. Якщо уявити, що процес формування думки йде з урахуванням зовнішніх і внутрішніх умов, то можна припустити різні види рефлексії з урахуванням спрямованості сприйняття або мислення суб'єкта. Рефлексія виступає як самоорганізована ланка в ланцюзі регулювання різних психічних актів, будь-то акт мислення або акт конкретної дії. Отже, розуміння виступає певним психологічним критерієм, що характеризує успішність протікання рефлексивного акту. В якості одиниці розуміння може виступити особистісний сенс (його виникнення або трансформація).

В. С. Ладенко була розроблена гносеологічна модель рефлексії, зображена в якості деревоподобного графа.

I. Перший рівень графа складають рефлексивні процеси, як самоспостереження за процесами мислення, здійсненими в минулому, можливо майбутньому і що протікають в сьогоденні. Ретроспективна рефлексія слугує виявленню і відтворенню схем і засобів процесів, що мали місце в минулому. В перспективній рефлексії виявляються та коригуються схеми та засоби можливої діяльності. Інтроективна рефлексія здійснює контроль і корекцію або ускладнення розумових процесів в ході їх виконання.

II. Другий рівень графа складають форми рефлексії, пов'язані з механізмом утворення нових ознак предметів. Здійснення рефлексії за умови розуміння механізму, званого підведенням під поняття, веде до розгляду її як необхідної умови розуміння. Так була виділена форма репродуктивної рефлексії. Рефлексія, яка здійснюється в умовах виділення нової пізнавальної задачі, виділення нових ознак об'єктів і утворення нових понять, є продуктивною і виступає механізмом усвідомлення.

III. Третій рівень складають більш складні види рефлексії, в яких відбувається усвідомлення або розуміння способів взаємодії індивідів і засобів, при отриманні результату, що визначається метою. Ці способи представляються у вигляді комплексу методів.

Формування рефлексії може бути забезпечене організацією соціально-психологічних ситуацій, які включають у собі процес порівняння власної діяльності з діяльністю «нормативного іншого». Це створює передумови усвідомлення суб'єктом себе, ситуації, партнера по взаємодії й побудови на цій основі внутрішніх засобів регуляції поведінки. Усвідомлюючи свої дії та їхні підстави, людина починає розглядати їх як специфічні об'єкти, стає по відношенню до них вільною, може їх замінити чи вдосконалити.

Вивчення особливостей особистісної рефлексії індивідуальності майбутнього вчителя музичного

мистецтва вимагало звернення до філософських і психологічних досліджень в області рефлексивних процесів і механізмів.

Вивчення рефлексії як філософської категорії свідомості і мислення налічує багатовікову історію, багато в чому збігається з розвитком уявлень людини про самого себе. В німецькій класичній філософії (І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель) рефлексія розглядалася як аналіз наукою власних засобів пізнання, або особливий вид теоретичної ретроспекції і асоціювалася з гносеологічною проблематикою обґрунтування істинності знань.

В даний час філософські уявлення про рефлексію отримали подальший розвиток. Вони активно залучаються для обґрунтування або розв'язання таких, методологічних проблем, як організація міждисциплінарних досліджень, перспективна розробка засобів комплексного вивчення і проектування системних об'єктів, оптимізація, управління системами розвитку психіки людини, і насамперед її вищої форми – самосвідомості [13, с. 38].

У контексті нашої роботи особливий інтерес представляють дослідження особистісної рефлексії індивідуальності майбутнього вчителя музичного мистецтва, що вказують на її особливу роль в становленні і розвитку особистості. Ще Д. Райнері, виокремивши два типи рефлексії – «онтологічну» (здатність перебувати в логіці змісту знання) і «психологічну», звернену до суб'єкта як джерела знань, відкрив шлях вивчення особистісної рефлексії [13, с. 42]. Вона функціонує при самовизначенні суб'єкта всередині власного уявлення про себе (встановлення внутрішніх орієнтирів і способів розмежування «Я» і «не Я»). Специфіка рефлексивних процесів при самовизначенні обумовлена духовним світом людини, його здатність до осмислення або переосмислення власного досвіду, знань про себе, почуттів, оцінок, думок, відносин і т. д. Саме особистісна рефлексія вириває людину з безперервного потоку життя і змушує стати у зовнішню позицію по відношенню до самого себе [14, с. 97].

В даний час феномен особистісної рефлексії індивідуальності майбутнього вчителя досить широко досліджується в різних прикладних аспектах психологічних проблем в зарубіжній науці. Це дослідження в області педагогічної психології – М. Екенберг, М. Мэнтей, Я. Мун, у психології розвитку – Я. Хойер і А. Клейн, С. Пиншаэн, Я. Сніду та С. Вайтбоне, Р. Женева і Н. Кечодж, К. Топі і Я. Панські, в області психології особистості це дослідження С. Бачос, Я. Шнедер.

На погляд Ю. Орлова, особистісний тип рефлексії несе функцію самовизначення особистості. Особистісний ріст, розвиток індивідуальності відбувається саме в процесі усвідомлення сенсу, який реалізується в конкретному сегменті життєвого процесу. Насамперед процес самопізнання, у вигляді осягнення своєї Я-концепції, що включає відтворення і осмислення того, що ми робимо, чому робимо, як робимо і як ставилися

до інших, і як вони ставилися до нас і чому, за допомогою рефлексії веде до обґрунтування особистісного права на зміну заданої моделі поведінки, діяльності, з урахуванням особливостей ситуації.

А. Карпов пише: «Психіка тим і унікальна, що в ній (в системі) закладений такий механізм, який дозволяє долати власну системну обмеженість, постійно виходити за власні межі, роблячи саму себе предметом власного функціонування» [13, с. 25]. Автор підкреслює, що рефлексія є однією з найважливіших здатностей, без розвитку якої неможливо уявити розвиток суб'єктності й унікальності людини.

За словами Я. Пономарьова, рефлексія може розглядатися як шлях до переосмислення стереотипів власного досвіду. Людина стає для самої себе об'єктом управління, з чого випливає, що рефлексія як «дзеркало», відбиває всі зміни, що відбуваються в ньому, стає основним засобом саморозвитку, умовою і засобом особистісного зростання [15, с. 113].

На наш погляд, особливу роль у вивченні розвитку індивідуальності майбутнього вчителя музичного мистецтва в умовах психологічних взаємодій у тісному зв'язку з їх рефлексією зіграли представники школи рефлексивної психології творчості (І. Семенов, Я. Пономарьов, Ю. Степанов та ін.). Їх роботи мають найважливіше значення для нашого дослідження.

Особистісна рефлексія, на думку С. Степанова, задає зв'язність і осмисленість подій людського життя, забезпечує мобілізацію особистісно-інтелектуальних ресурсів у проблемно-конфліктних ситуаціях і породжує дієво-перетворювальне ставлення особистості, як цілісного «Я» людини, до його власної поведінки, а також до його соціокультурного і речовинно-екологічного оточення. Вона покликана забезпечити створення нових способів поведінки, спілкування і діяльності, а також смислових перспектив реалізації потенціалу індивідуальності майбутнього вчителя у творчості. Завдяки особистісній рефлексії задається особливе рефлексивно-інноваційне середовище, що сприяє проникненню культури рефлексивного мислення у всі форми діяльності.

Провідна роль рефлексії у самодетермінації людини затверджується представниками суб'єктно-діяльничого підходу (С. Рубінштейн, К. Абульханова-Славська, А. Брушлинський, А. Петровський та ін.).

Висновки. Рефлексія індивідуальності майбутнього вчителя музичного мистецтва є тим психологічним механізмом, за допомогою якого здійснюється перехід людини на вищий рівень розвитку. Отже, необхідність її появи зумовлена усвідомленням чи скоріше переживанням людиною обмеженості вже засвоєних способів взаємодії із зовнішнім світом. Тому рефлексивний процес здійснюється стихійно. Він є засобом забезпечення соціалізації індивіда, але не стає постійно діючим механізмом розвитку вчителя музичного мистецтва.

Список літератури:

1. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки // Избр. Психол. Труды. Т. 2. – М., 1980. – С. 52-103.
2. Баранова Т.В. // Новые педагогические исследования. Приложение к журналу Профессиональное образование. – М.: Профессиональное образование № 4, 2007. – С. 33-41.
3. Бизяева А.А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя: Автореф. Дис. ... канд. Психол. Наук: 19.00.07. – СПб., 1993. – 20 с.
4. Выготский Л.С. // Хрестоматия по психологии. – М.: Просвещение, 1987. – С. 65.
5. Ермакова Г.Г. Педагогические условия развития профессиональной рефлексии педагога: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Оренбург, 1999. – С. 153.
6. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: учебное пособие. – М.: Воронеж, 2003. – 480 с.
7. Ковалёв Б.П. Рефлексивная регуляция взаимодействия учителя с учащимися и пути её коррекции // Вестник ГрГУ. Сер. 1. – 1999. – № 2. – С. 83-91.
8. Митина Л.М. Управлять или подавлять: выбор стратегии профессиональной жизнедеятельности педагога. – М.: Изд. Фирма «Сентябрь», 1999. – С. 190.
9. Реан А.А. Социальная педагогическая психология. – СПб.: Питер, 2000. – С. 416.
10. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб.: Питер, Питер принт, 2003. – С. 508.
11. Самойленко Е.С., Галкина Т.В., Баранова Т.В., Исследование субъективных представлений влияния оценочных суждений на эмоциональные переживания учащихся у учителей с различными акцентуациями характера // Психология, образование, практика: формы и способы интеграции. Под ред. Т. Савченко, И. Блиниковой. – М.: Изд-во Высшая школа психологии, 2007. – С. 74-81.
12. Стеценко И.А. Развитие педагогической рефлексии в профессиональной подготовке учителя в условиях усвоения опыта педагогической деятельности: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Таганрог, 1998. – С. 228.
13. Семенов И.Н. Развитие проблематики рефлексии и ее изучение на факультете психологии Высшей школы экономики // Психология: Журн. Высш. шк. экономики. – 2007. – № 3.
14. Деркач А.А. Рефлексивная акмеология творческой индивидуальности / А.А. Деркач, И.Н. Семенов, А.В. Балаева. – М.: РАГС, 2005.
15. Психолого-педагогические аспекты развития творчества и рефлексии / Я.А. Пономарев, И.Н. Семенов, С.Ю. Степанов и др. – М.: МФО: ИФ АН СССР, 1988.

Мосин Д.И.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕФЛЕКСИИ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация

Проблема учителя, его профессионализма, мировоззренческой культуры, духовно-нравственного облика – одна из актуальных проблем в педагогике и философии образования. Ведь стратегия современного педагогического образования состоит в развитии и саморазвитии личности учителя, способного свободно ориентироваться в сложных социокультурных обстоятельствах, ответственно и профессионально действовать в условиях решения актуальных образовательных задач. Эта стратегия воплощается в направленности содержания, форм и методов учебного процесса на становление духовно развитой, культурной личности учителя, обладающего целостным гуманистическим мировоззрением, глубокими профессиональными знаниями, комплексно реализующего свой творческий потенциал в профессиональной деятельности. Вместе с тем, без персонального осмысления педагогом собственной деятельности нельзя решать основную задачу системы педагогического образования – способствовать развитию компетентного, культурного специалиста.

Ключевые слова: рефлексия, формирование личности, музыкальное искусство, будущий учитель.

Mosin D.I.

Nikolaev National University named after V.A. Syhomlinsky

THEORETICAL-METHODOLOGICAL BASES OF FORMATION OF A REFLECTION OF THE PERSONALITY OF FUTURE TEACHERS OF MUSICAL ART

Summary

The problem of teachers and their professionalism, ideological culture, spiritually-moral character – one of the urgent issues in pedagogy and philosophy of education. After all, the strategy of modern teacher education is to develop self-developed personality teachers are able to freely navigate in a complex socio-cultural circumstances, responsible and professional act in terms of the solution of current educational tasks. This strategy is embodied in the orientation of the content, forms and methods of educational process on the formation of spiritual development, cultural personality of the teacher, with a holistic humanistic worldview, profound professional knowledge, comprehensively implementing its creative potential in professional activity. However, without a personal understanding of the teacher's own activities is impossible to solve the main task of the system of pedagogical education is to promote competent cultural expert.

Keywords: reflection, personality development, art of music, a future teacher.